

به امید خبرهای خوب

جایگاه آموزش محیط در برنامه‌های درسی آینده کجاست؟

دوشم گذر افتاد به ویرانه‌ی توس دیدم جغدی نشسته بر جای خروس گفتم چه خبر داری از این ویرانه گفتا خبر این است که افسوس افسوس شهید بلخی

«آموزش» کودکان و نوجوانان می‌شوند و آموزش را ابزاری توانمند و مؤثر می‌دانند؛ اما از سوی دیگر مشاهده می‌کنیم که در جامعه ما برای آموزش محیط زیست از این ابزار توانا، یعنی آموزش بهره‌کافی برده نمی‌شود و آموزش محیط زیست در برنامه‌های آموزشی مدارسمان بسیار کم‌رنگ و رقیق است؛ به علاوه، اگر این را هم بدانیم که محیط زیست بیش از صد سال است که در بسیاری از مدارس جهان تدریس می‌شود، این بدخبری فربه‌تر خواهد شد.

تعریف

اگر بخواهیم به تعریفی از «آموزش محیط زیست» برسیم و حدود و مرزهای آن را مشخص‌تر کنیم، بهتر است به سراغ تعریفی برویم که سازمان علمی فرهنگی ملل متحد (یونسکو) از آن دارد: «آموزش محیط زیست فرایندی است که دانش، هوشیاری، مهارت‌ها، نگرش‌ها، انگیزه‌ها و تجربه‌های لازم را برای حل مسؤله‌های مسائل محیط زیستی به شهروندان ارائه می‌دهد.» (یونسکو، قطعنامه تفلیس، ۱۹۷۸).

تاریخچه

آموزش محیط زیست سنتی قدیمی و دیرینه در فرهنگ بشری است. در بسیاری از تفکرات و عملکردهای انسانی از دوران باستان، آثار و رگه‌هایی درباره‌ی آموزش محیط زیست را می‌توان یافت؛ اما ریشه‌های آنچه را که آموزش محیط زیست به شیوه‌ی امروزی می‌دانیم، باید در نخستین سال‌های سده‌ی هجدهم جست‌وجو کرد. در آن زمان «ژان ژاک روسو» برای نخستین بار در کتاب معروف خود «امیل» بر اهمیت آموزش

به احتمال زیاد شما هم توجه کرده‌اید که بیشتر خبرهای محیط زیستی، ناخوشایند، بد و گاه ترسناک و حاکی از تخریب محیط زیست‌اند؛ مانند بحران کم‌آبی و خشکیدن چاه‌ها، رودخانه‌ها، تالاب‌ها و دریاچه‌ها، تخریب زیستگاه‌ها، آتش‌سوزی‌های غیرطبیعی، نابودی حیات وحش، آلودگی‌های هوا و آب و خاک و غذا و پدیده‌ی ریزگردها. مثلاً، اگر به این خبرها که اخیراً فقط در مورد بحران کم‌آبی در کشورمان منتشر شده‌اند، توجه کرده باشید، احتمالاً به یاد آن شاعر افتاده‌اید که گفته است: «آن کس که می‌خندد، هنوز واقعیت دردناک را نمی‌داند.» «بیش از ۴۰ تالاب ایران با وسعت یک میلیون هکتار از ۴۰ تا صد درصد خشک شده‌اند.» «اگر بیلان منفی آب‌های زیرزمینی، اصلاح نشود، ایران تا ۳۰ سال دیگر تبدیل به کویر می‌شود؛» «در حال حاضر همه‌ی پیکره‌های آبی طبیعی ایران خشکیده‌اند؛» «از دریاچه‌های ارومیه، بختگان، تشک، پریشان، کافتی، گاوخونی، هورالعظیم، هامون، جازموریان و تعدادی دیگر چیزی باقی نمانده است.» یا «در تاریخ هزاران ساله‌ی ایران و حتی در دوره‌های خشک‌سالی، این سرزمین هیچ‌گاه تا بدین اندازه دچار کم‌آبی نبوده است...».

این بدآهنگی و بدخبری هنگامی پیچیده‌تر و گسترده‌تر می‌شود که بدانیم در روزگاری به‌سر می‌بریم که برای حل بسیاری از مسائل و معضلات جامعه‌ی انسانی، دست به دامن

محیط زیست تأکید کرد و چند دهه بعد از آن، «لویی آگاسیز»^۱ طبیعی‌دان سوئیس و کاشف عصر یخبندان، با نقل فلسفه‌ی روسو، از دانشجویان خواست به «مطالعه‌ی کتاب طبیعت» بپردازند. این کار منجر به پیدایش برنامه‌هایی برای آموزش محیط زیست شد که در آن زمان «مطالعات طبیعت» نامیده می‌شد. برنامه‌های «مطالعات طبیعت» در سراسر سده‌ی نوزدهم و سال‌های آغازین سده‌ی بیستم تدریس می‌شدند.

در سال ۱۹۱۱ «آنا بانسفورد کامستوک»^۲ رئیس بخش «مطالعات طبیعت» در دانشگاه کورنل^۳ کتابی درسی درباره‌ی ارزش‌های فرهنگی آموزش طبیعت به کودکان تألیف کرد. این اثر از سوی رهبران جامعه، معلمان و دانشمندان مورد استقبال قرار گرفت و به تغییر برنامه‌های درسی آموزش محیط زیست انجامید.

پس از فاجعه‌ی موسوم به «کاسه‌ی غبار»^۴ یا به بیان آشناتر، «پدیده‌ی ریزگردها» که در دهه‌های ۱۹۲۰ و ۱۹۳۰ ایالات متحده را درمی‌نوردیدند، نهضت آموزش محیط زیست ابعاد تازه‌ای پیدا کرد. از آن به بعد، «مطالعات طبیعت» به «آموزش حفاظت محیط زیست» تغییر نام داد و به روشی علمی‌تر ادامه یافت.

در سال‌های نخستین دهه‌ی ۱۹۷۰ «نهضت آموزش محیط زیست» از درون «مطالعات طبیعت» و «آموزش حفاظت محیط زیست» سر به در آورد. در این سال‌ها مشکلاتی مانند

مبارزه برای کسب حقوق مدنی، جنگ ویتنام و جنگ سرد، ترس مردم از آلودگی‌هایی مانند پرتوها، آفت‌کش‌های شیمیایی و آلودگی‌های هوا و مواد زائد، باعث افزایش نگرانی مردم از سلامت خود و سلامت محیط زیست شد و در نتیجه، تفکری به نام «محیط زیست گرایی»^۱ رواج یافت.

در سال ۱۹۶۹ یکی از نخستین مقالات علمی درباره آموزش محیط زیست منتشر شد. در این مقاله تعریفی از آموزش محیط زیست موجود بود. در ۲۲ آوریل ۱۹۷۰ روزی از سال به نام «روز زمین» نام‌گذاری شد و در پی آن، در همان سال، آموزش محیط زیست به برنامه‌های درسی همه دوره‌های تحصیلی ایالات متحده راه یافت.

آموزش بین‌المللی محیط زیست پس از کنفرانس یونسکو تحت عنوان «محیط زیست انسان» (۱۹۷۲، استکهلم سوئد) رسمیت یافت. در این کنفرانس اعلام شد که آموزش محیط زیست باید به‌عنوان ابزاری برای حل مسائل جهانی محیط زیست مورد استفاده قرار گیرد.^۲

«منشور بلگراد» محصول کارگاهی بین‌المللی درباره آموزش محیط زیست بود که از ۱۳ تا ۲۲ اکتبر سال ۱۹۷۵ در بلگراد (پایتخت یوگسلاوی سابق و صربستان کنونی) تشکیل شد. این منشور که خطاب به شهروندان نوشته شده بود، بر پایه قطعنامه استکهلم بنا شده بود و دارای اهداف و راهنمایی‌های عملی در زمینه برنامه‌های محیط زیست

بود. در کنفرانس دیگر یونسکو که از ۱۴ تا ۲۴ اکتبر ۱۹۷۷ در تفلیس برگزار می‌شد، قطعنامه‌ای که مکمل قطعنامه استکهلم و منشور بلگراد بود، به اتفاق آرا به تصویب رسید. در بخشی از این قطعنامه آمده بود که: «به اتفاق آرا یادآوری می‌کنیم که آموزش محیط زیست برای حفاظت و بهبود محیط زیست جهانی و نیز توسعه سالم و متوازن جوامع انسانی لازم است».

چندی پس از آن، یعنی در سال ۱۹۷۷ کنفرانس بین‌المللی در مورد آموزش محیط زیست در تفلیس گرجستان برگزار شد که در آن بر نقش آموزش محیط زیست در حفاظت و بهبود محیط زیست جهانی تأکید شده بود. در این کنفرانس نقش، اهداف و ویژگی‌های آموزش محیط زیست تعیین و چند هدف و اصل برای آموزش محیط زیست مشخص شد.

ماهیت

آموزش محیط زیست فرایندی است که نه تنها سبب افزایش آگاهی شهروندان در زمینه محیط زیست می‌شود، بلکه موجب افزایش توان‌مندی آنان در حل مسائل آن نیز می‌شود. در نتیجه، آموزش محیط زیست نه فقط به درک عمیق مسائل محیط زیستی شهروندان منجر می‌شود، بلکه باعث تقویت مهارت‌های کسب آگاهی و تصمیم‌گیری مسئولانه در شهروندان می‌شود و جامعه‌ای متشکل از شهروندان آگاه، توانا و مسئول نسبت به محیط زیست به‌وجود می‌آورد. بنابراین، آگاهی، هوشیاری، حساسیت و احساس مسئولیت نسبت به محیط زیست و چالش‌های آن، تلاش عملی برای رفع مشکلات و افزایش کیفیت آن، ایجاد یا تقویت مهارت‌های شناسایی و کمک به حل چالش‌های محیط زیستی و حضور فعال در فعالیت‌هایی که باعث حل مسائل محیط زیستی می‌شود، از نتایج آموزش محیط زیست است. آموزش محیط زیست به شهروندان می‌آموزد که هنگام بررسی مسائل محیط زیستی، جوانب مختلف مسئله را در نظر داشته باشند، آن را در تصویری بزرگ و جامع ببینند و با روش‌های تفکر انتقادی

بسنجند و در حل آن‌ها تلاش کنند. بنابراین، آموزش محیط زیست چیزی بسیار بیشتر از اطلاع‌رسانی درباره محیط زیست است. اگر به هدف آموزش محیط زیست فقط به ذکر خبرهایی خوب و ناخوب از محیط زیست بپردازیم، کار مهمی انجام نداده‌ایم و اهداف را محقق نکرده‌ایم. انتشار اخبار و اطلاع‌رسانی درباره محیط زیست تنها به انتقال و انتشار واقعیت‌ها و عقایدی درباره محیط زیست اکتفا می‌کند و منجر به پرورش تفکر انتقادی، مهارت‌های حل مسئله و تصمیم‌گیری نمی‌شود.

ما و آموزش محیط زیست

اگر چه موضوع محیط زیست، محدود به زیست‌شناسی نیست، بلکه همه درس باید در آن سهمی باشند و نیز گستره محیط زیست در صفحات کتاب‌های درسی ما چندان که باید کافی نیست، اما خوانندگان وفادار این نشریه همواره مطالبی درباره محیط زیست در صفحات رشد آموزش زیست‌شناسی یافته‌اند؛ چون دست‌درکاران این نشریه معتقدند که محیط زیست موضوعی پراهمیت است که باید در کلاس‌های درس و گفت‌وگوهای آموزشی جدی گرفته شود و به یقین، معلمان آگاه و توانای زیست‌شناسی خواهند توانست به حل مسائل پیچیده و اساسی محیطی کمک‌های بزرگی بکنند. در این شماره نیز چند نوشته و مطلب درباره محیط زیست تقدیم شده است، مانند «آبزیان خلیج فارس»، «صید بی‌رویه ماهیان و زنگ خطر نابودی آن‌ها»، «آلودگی ناشی از فلزات» و «جنگ و گردشگری». به امید آنکه آموزش محیط زیست جای مناسبی در برنامه‌های درسی آینده داشته باشد و به امید خبرهای خوب از محیط زیست.

*پی‌نوشت‌ها

1. Louis Agassiz
2. nature study
3. Anna Botsford Comstock
4. Cornell University
5. Dust Bowl
6. environmentalism
7. <http://www.unep.org/Documents.multilingual/Default.asp?DocumentID=97&ArticleID=1503>